

Чурапчыга күн тахсар!

12+

2020 сыл
От ыйын
10 күнэ
бээтинсэ
№ 49
(11704)

САНА ОЛОХ

Чурапчы улуусун хаһыата • ХАҤЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР • [sanaoloh](http://sanaoloh.ru)

бээтинсэ от ыйын 10 > субуота от ыйын 11 > баскыһыанньа от ыйын 12 > бэнидэһинньик от ыйын 13 > оттуорунньук от ыйын 14 > сэрэдэ от ыйын 15 > чаппиэр от ыйын 16

— ИНТЕРВЬЮ —

ОККО КИИРИИ САБАЛАНА

Быйыл сайын бэс ыйыгар ардаабакка, кураан күннэр тураннар, от-мас куура быһыытыбыта. Тыа сиригэр дьонно “бу кураан оттоохунга күчүмбүдүрү үөскэтэр буолла” диэн куттана санаабыттар. Улууска суһал ыстаап тэриллэбит. Ол эрэри бу күннэргэ көтө сылдьан күүстээх, ардыгар этиннээх ардахтар түһэннэр, айылбаабыт барахсан тыын ылан, чэлгийбиккэ дылы буолла. Манньа ардах от үүнүүтүгэр туһалаабыта саарбахтаммат. Быйыл улууска оттоохун былаана – 39157 туюнна. Былааны толорууга туох өрүттээх үлэ-хамнас ыһыттылаахтарбын туһунан улууспут баһылыгын, анал суһал ыстаап бэрэссэдээтэлин Андрей Тимофеевич Ноговицыны көрсөн ыйталаастым.

Андрей Тимофеевич, тыа хаһаайыстыбатынан дьарыктанар улуус буоларбыт быһыытынан, бу күннэргэ сабалаан, окко кирири, улууска сыл тахсар оту булу тирээн турар болпуруоспутунан буолар. Онон улууспутугар туох-ханнык дьаһаллар ыһыллан, үлэ-хамнас сабаланаан эрэрий?

Бэс ыйыгар кураан күн-дьыл туран, улуус дьаһалтатын туһааннаах исписэлиистэрэ хас биридии нэһиликтэртэн прогноз ылбыттарын түмүгэр улуус территориятыттан быһа холоон, 30850 туюнна от оттоноу диэн сабадаламмыта. Онон быһырыынны кур оту эбэн, 32 тыһ. туюнна оттонохтоохпут диэн былааннаабыт. Ол аата 7800 туюнна от тийибэт. Бу күннэргэ ардаан, ити сабадалааһыммыт баһааннааһын биллэ уларытар. Үгүс нэһиликтэр бэйэлэрин сирдэригэр уоттарыттан 70 бырыһыан оту ыларга суоттаналлар. Ол иһигэр 5 нэһилик – Болтоно, Кытаанах, Соповьев, Арыылаах, Хадаар миэстэтигэр оттоон сыл тахсар отторун булунарга былааннааллар. Инвентаризацияны хаттаан көрөн, ырытыһан көрүөхтүт.

Быйыл от тийбэт түгэнигэр, мобильнай биригээдэлэри тэрийэр былааннааххыт дуо, урукку кураан дьыллары кытта тэҥнээтэххэ, улууспутугар баһааннаах хайдабыт?

Мин санаабар, быйыл курааннаан, оттоохунга баһааннаах ыараата диэн эрдэттэн аймалҕаны тардар сыһа. Ааспыт 2011 сыллаахха турбут кураанна улууспут иһигэр сыллаабы былааммытын 50 да бырыһыан толорботохпут. Онон улуус таһыттан 19 тыһ. туюнна кэринэ оту абаатарбыппыт. Онон холоотоххо,

бэйэбит суоттааһыммытынан, быйыл баһааннаах кураана суох. Онон быйыл дьон-сэргэ миэстэтигэр табатык тэринэн оттоотобуна, улуус таһыттан абылх тыһыынча туюнна оту булуохтут диэн суоттанабыт.

Итинэн сибээстээн, улуус дьонугар этиэм этэ – кураан буолла, ыарахан дьыл кэллэ диэн санааны түһэрэр, аймалҕа табыллыбат. Урукку кураан дьылларга 50 бырыһыан кыайбат оттоох олорон, сүөһүбүт, сылгыбыт ахсаанын энчирэппэккэ, этиннэ сыл тахсар оту булуоммут.

Онон быйыл, төһө да ыарахан дьон турбутун, дойдуга экономическай кириисис бүрүүкээбитин иһин, тыа сиригэр дьонно сүөһүбүтүн, сылгыбытын тутан, оҕуруот аһын ыһан, дохуот киллэринэн олордохтутуна, көрсүллэр кыһалҕалары барытын этиннэ туордохтут дии саныбын. Уйгулаах олохпутун уһаны сүрүннээн бэйэбиттэн тутулуктаах буоллабыт. Сүөһүбүт, сылгыбыт ахсаанын арылларга, өссө эбэр, тыа хаһаайыстыбатын салаатын сайыннарар сыалы-соругу тобулуохтаахпыт.

— Улууспутугар тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыыга,

атылаан, дохуот киллэринэр кыһалҕанылар.

Быйыл оттоохунга улуус иһинэн суһал ыстаап тэриллэнэ. Бэрэссэдээтэлинэн бэйэн талыллан, үлэни-хамнаһы сүрүннээн эрэбин. Бу туһунан аабааччыларбытыгар сийилии кэпсээ эрэ.

Суһал ыстаап тэриллэн, бу күннэргэ нэһилик баһылыктарын кытары туох-ханнык дьаһаллары ыһынар туһунан сүбэ мунньабы тэрийбиһит. Бастатан туран “Көнүл хотууру” быйыл эрдэ, от ыйыттан сабалаар былааннаахпыт. Урукку сыллардаабы уопут көрдөрөрүнэн, улуус иһинээби олус элбэх үрүйэ-харыйа, кыра алаастар оттоммоко хаалаллара. Ону тэнэ сүөһүтэ-аһа суох дьон арендага ылан баран оттообокко хаалар түгэннэрэ үгүс. Олору барытын түмэн, “Көнүл хотууру” таһаараары ыһабыт. Иккинчэн, мобильнай биригээдэлэри тэрийэн улуус тас өттүгэр оттоохуну тэрийиһэ сүннүүнэн бэлэммит диэххэ сөп. Урукку сылларга, холобур, 2011 сыллаабы кураан дьыл улуус үрдүнэн 3 эрэ пресподборщик баара. Оттон билигин хас хаһаайыстыга

туһааннаах салалталара, нэһилик баһылыктара сүбэлэһэн, суһал ыстаапка быһаарсан, биригээһин-мит сыананы олохтоохтоохтук аны урукку кураан дьылларга Дьокуускай куоракка 5 арыыны оттообуттаахпыт. Ону өн дьыллар тураннар, хомойуох иһин, кэлинни биэс сылга көрбөтүбүт. Онон ол арыылары төттөрү ыларга эмиз туһунан кэпсэтиини ыһыттыбытын наада. Маныаха улаханньик курааннаабыт 5 нэһилик аатыттан өрөспүүбүлүкэтээби баай-дуол сыһааннаһыларын министриэтибэтигэр арендабыт болдьобун уһагарга сайабылыанна түһэрэн опоробут, эппиэти кэтэһибит. Биригээһин туспа вариант – Нуотараба оттоохун болпуруоһун көрүү буолар. Онон хадаардар сылын аайы оттуур анал сирдээхтэр. Оттон атын хаалбыт сир миэстэтигэр тийэн көрөн-истэн, оттоноун сөптөөх ходоһатын быһаарар сорук турар. Итиннээ биһиги анал хамыһыһыны тэрийбиһит. Бу күннэргэ тийэн көрүөхтэрэ уонна кэпсэтигин Нуотараба оттуур ходоһатын улаатыннарар кыах баарын үөрэтэн, чинчийэн быһаарыахтаахпыт. Ону тэнэ бэйэбит улууспутугар талабынан, дүлбанаан саба үһүмүт үрэхтэр элбэхтэр, олору эһилиги кураанна бэлэмнээн, ходоһаны ыраастааһынга араас өрүттээх үлэни-хамнаһы былааннаһыбыт. Дьэ, ити курдук, быйылгы оттоохунга үлэни-хамнаһы сүрүннээһиннэ суһал ыстаап өттүттэн үгүсүлэ күүтүллэр. Оттон үбү-харчыны уонна уматыгы быһаарыы, мобильнай биригээдэлэргэ уматыкка чэпчэтиини көрүү болпуруостарыгар “Чурапчы” ТХПК көмөлөһөн наада. Ити болпуруоһу быһаарыһыны бырабылыанна мунньагар көрбүтүт, биригээһин кэлбиһит. Урут бу тэрилтэни салайар кэмнэрбэр улууска итинник хабааннаах уустук баһааннаһыны быһаарыыга үлэлэһэн кэлбитим. Онон тыа хаһаайыстыбатынан үлэтэ-хамнаһа сүрүннээн “Чурапчы” кэпэрэтиип салалтата өйдүүс диэн эрэнэбин. Өрөспүүбүлүкэттэн көрүллэр үл, хаһан да буоларын курдук, хойутаан кэлиһэ. Онон бэйэбит эрдэттэн дьаһанарбыт эрэйиллэр. Туһааннаах тэрилтэм үлэһиттэрэ, хас биридии нэһилик баһылыктара, исписэлиистэрэ быйылгы оттоохун хампаанньата ыһыттыларыгар, инвентаризацияны тэрийиһэ биһэтик ылсан үлэһи-хамсыы, сөптөөх үлэни-хамнаһы тэрийэ сылдьалларынан астынабын. Быһаарылаах кэмнэргэ бука бары түмсүүлээх буолуобун, көрсүллэр кыһалҕалары биригээһин санаанан туоратыбын.

Түмүккэ отчуттарга, улуус дьонугар-сэргэтигэр туу бабарабын?

Күөх сайыммыт быйаннаах буоллун, этиннэ оттоон-мастаан, сыл тахсар оплутун үгүс кыһалҕага суох булунобуун, сүөһүбүт-сылгыбыт энчирээбитин, тыа хаһаайыстыбата салгыы сайдар сабахтара арылла турдуннар. Бука бары чөл, чэгиэн буолуобун, хас биридии дьэ кэргэннэ уйгулаах олох бабарабын.

Кэпсэттэ Анна ЗАХАРОВА.

дьэ кэргэн экономикатын сайыннарыыга үгүс үлэ-хамнас тэриллэнэ. Түгэнинэн туһунаан кылгастык ити туһунан сырдат эрэ.

Тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыыга төрүөттэр бааллар. Бастатан туран, тэриллэллээх хаһаайыстыбалар үүттэрин сыаната үрдээри турар, хас биридии ыанньык сүөһү ахсын субсидия көрүлүөбэ. Ону таһынан улууспутугар быйыл “Дьэбэр олорон, дьэ кэргэн экономикатын дьарыктан” диэн анал бырагыраамаба дьоммут-сэргэбит күүскэ ылсан үлэлээн эрэллэриттэн үөрэбин. Холобур, куурусалары, тэпилииссэлэри абаан түнэппит ыалларбыт күн ахсын остуолларыгар сибээһи оҕуруот аһын симыһы дэлэччи сии олороллор. Сотору бэйэлэрэ атыһылар кыһалҕахтара. Аны Мындабааһыга 100 ыал сир ылан хортуска олортулар, ону таһынан сорох дьон манна эмиз пришкольной учаастакка оҕуруот ыһыһылар. Онон атыһылаһа, бэйэлэрэ үүннэрбит оҕуруоттарын аһын аһаан, сороһун

аайы пресподборщиктан сабалаан, араас тиэһиник көрүнэ элбээт. Онон кыһалҕалары быһаарыы лаппа түбүстэ. Мобильнай биригээдэлэр тэриллэр түгэннэригэр, кэли-бары ороскуотун уйунарга, ону тэнэ кыһын оту тизийи-таһы үлэтигэр өрөспүүбүлүкэттэн көмө көрүллэригэр туорусуохтут. Онон атырдыах ыйын бастакы күнүгэр дьэ миэстэтигэр төһө оту буларбыт чуолкайданан, “Көнүл хотууру” эрдэттэн тэрийэн, төһө от наадатын чопчу быһаарыахтаахпыт. Итинтэн сизтэрэн, төһө от тийбэтин суоттаныахпыт – ити улуус таһыгар оттоохунга мобильнай биригээдэни тэрийиһэ сайаапкалары түһэрэргэ улахан оруулаах буолар. Аны өссө биригээһини үөрэтэбит. Сорох улуустар, холобур, Ханалас, Нам улуустара, дуоһабынан, атыһа анаан оттоон бизнэс сөбүлэһэллэрин биллэрэллэр. Онон улахан хаһаайыстыбалар, чааһынай да хаһаайыстыбалар итиннэ сөбүлэһэр буоллахтарына, ону эмиз учуоттоохтут. Онуоха от сыанатын быһыыга өрөспүүбүлүкэ, улуус

— УЛУУСКА — БУ КҮННЭРГЭ —

Үтүө-мааны ыаллары эбэрдэлээтилэр

Чурапчы улуугуар дьон-сэргэ убаастабылын ылар, эдэр ыалга холобур буолар ыал үгүс. Улуус баһылыга Андрей Ноговицын Бүтүн Арасыйытатаабы Дьиз кэргэн, тапталга бэриниилээх буолуу күнүнэн

эбэрдэтин, баба санаатын тизэртэ. Андрей Тимофеевич "Дьиз кэргэн уонна тапталга бэриниилээх буолуу" анал бэлиэни Чурапчы нэһилиэгин үтүө-мааны ыалларыгар Евдокия Михайловна, Петр Николаевич

Калачевтарга уонна Евдокия Афанасьевна, Семен Николаевич Борисовтарга үөрүүлээх быһыгы-майгыга туттарда. Үөрүүлээх чааска улуус дьаһалтатын дьиз кэргэн уонна олох дьаһалаларыгар үлэбэ сүрүннүүр исписалиис Татьяна Бушкова, улуус дьаһалтатын социальный үлэбэ

салайааччы Мария Заболоцкая кыттыыны ыллылар.

Бизэс олох тапталлаах төрөлүүтүгэр уонна тобус сизэн эбэтэ, эһэтэ, үйэ аңаара эн-мин дэһэн илээхтик олорон кэлбит Евдокия Михайловна уонна Петр Николаевич эдэр дьонно сүбэлэрдэ дьон — бэйэ-бэйэбэ эрэллээх буолуу уонна тулуур дьон эгэллэр.

Оттон бизэс олоһо, усунуусиэннээх, алта хос сизэннээх улахан дьиз кэргэн туттаах дьон Евдокия Афанасьевна, Семен Николаевич үлэни, үөрэби өрө тутан, аныгы сайдыылаах үйэни кытары тэннэ хардыылаан иһэргэ сүбэлииллэр.

Үтүө-мааны ыал удьуордара кэлэр кэнчээри ыччака салыанар. Кинилэргэ анаан үгүс истинг, иһирэх эбэрдэ тыллар этилиннилэр.

Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

— САҢА КИНИГЭ —

— ҮТҮӨ ХОЛОБУР —

ОЛОБУ УЛАРЫТАР, САНААНЫ СААҢЫЛЫЫР

Бүгүн мин илиибэр "Олох угуйар ыллыктарынан" дьон Поповтар дьиз кэргэн кинигэлэрин тутан олоһобун. Аабыы үксэ ытыс иһигэр батыр төлөпүнү кынастаһыы, электроннай кинигэни мунурданыы буолан хаалбыт кэмигэр сабыс-саа буруолуу сылдыар кинигэни илиигэ тутан-хабан олоһон, типография кырааскатын сыта да ааһа илик үп-үрүн илиистэрин арыталаан аабыы ураты иэйиини сахта.

Кинигэ ааптардара — улууспут биэр тарбахха баттанар ытык ыала Парасковья Ивановна — Тускулаана, Егор Ильич — Туску Поповтар уонна кинилэр олоһоро буолаллар. Бу — кинилэр үһүс кинигэлэрэ. Бастагы, иккис кинигэлэрин көрбүт, аахпыт киһи буоларым быһыытынан, үһүс кинигэлэрэ тахсыбытыгар санаабын атастаһарга сананым.

Кинигэ түөрт түһүмэхтэн турар. "КЫЛБАННАҢЫН, КЫНАТТААХ ТЫЛЛАР" дьон бастагы түһүмэби ааба олоһон, киһи оотору-сотору "саччы даһаны" дьон иһигэр сана аллайар санаата сабыллар. Ол курдук, уот харааха этиллибит бэргэн этиилэр, кынаттаах тыллар бөлөхтөрүнэн, түһүмэхтэринэн тийиллэн киирбиттэрэ аабааччыга олус табыгастаах. Чуолаан, суруйар эйгэ дьонно, суруналыыстар, култуура үлэһиттэрэ, дьоро кизэһи ыытааччылар (тамадалар) манньк бэргэн этиилэри көрдөөн үгүс литэрэтиирэни хасыһааччыбыт. Онон бу кинигэ хас биридди суруйар эйгэлээххэ, айар куттаахха өрүүтүн харах далайгар сытар "настойная кинигэ" буолуу дии санаатым. Бу түһүмэх түһүмүн философскай наука хандьыдаата, доцент Егор Гаврильевич Винокуров этиитин киллэриэхпин баһарабын. "Этэр тыл эгэлгэ энсигитин, хоһуйар тыл хомуһунун тилэри, сийилии сайдан иһиитэ ис-иһиттэн изнигийэр иччилээх тыл-өс өргөйөн, өйдөбүл, түмүк түгэхтээх изиитинэн илгийэр".

"ОБОНУТАБА ИИТИИ — ТӨРӨПҮТ ДЬОЛО" дьон иккис түһүмэххэ Парасковья Ивановна — Тускулаана үөрэбири эйгэтигэр өр кэмнэ үлэһэбит уопутугар, анал уйулба үөрэхтээх киһи быһыытынан тус билиитигэр-көрүүтүгэр олоһуран суруйбут, олох өй-санаа, эт-хаан, сизер-майгы өттүнэн таба иитиллэн тахсыытыгар түһүмүмүт ыстатыйаларын хомуйан киллэрбит. Билигин араас ханаалларынан информация багысханьк кэлэр кэмигэр, бу уу сахалыы тыпынан олус өйдөнүмтүөтүк, чопчу саха олоһун иитиигэ, таһыйыга аһаммьт ыстатыйалар хас биридди төрөппүккэ олус туһалаах буолуулар. Төрөппүт бу кинигэни уура сылдыан, олоһун

кытта өйдөспөт түгэн тирээн кэллэбинэ, ханнык эрэ хайысхага сүбэлэтээри гыннабына, арыта баттаан Тускулаана ыстатыйатын аахтабына, булгуччу көрдөөбүт ыйытыгар хоруй булуоба, санаата сааһыланьаба.

Үһүс түһүмэх "ОЛОХХО СИТИНИИЛЭЭХ БУОЛУУ ТӨРҮТТЭРЭ..." Араас социальный ситимнэринэн аата-ахсаана суох уйулба хайысхатыгар онлайн-марафоннар ыйтыллаллар. Үксүлэрэ "хайдах ситиһиилээх буоларга" үөрэтэллэр. Сорох марафоннар кырата суох төлөбүрү көрдүүлэр. Тоһо ону кэпсээтэ дьон муһаарбыт буоллаахытына, быһаарабын. Бу Поповтар дьиз кэргэн "Олох угуйар ыллыктарынан" дьон кинигэлэрин үһүс түһүмэбэр ситиһиилээх буолуу сүрүн

онкуллара олус өйдөнүмтүөтүк сурулла сылдыаллар. Манна саха омугун төрүт өйүн-санаатын эрэ буолбакка, араас норуот муудараһын сахатытан, олус сөптөөхтүк сыһыары тутан суруйбуттар. Бу түһүмэби, мин санаабар — биэр кизэһэ утаппыты буолбакка, эмг курдук, уура сылдыан, ол эрэн күн аайы биридди ыстатыйанан ааһар ордук. Ол аахпыкын, искэр ингэрэн, толкуйдаан, ырытан, ырыналаан тус олоххор туһанааххын сөп. Очотугар оруобуна биэр ый устата өйгүн-санаабын сааһыланан, үгүһү билэн-көрөн, баһарыкын ситиһэргэр суолгун тобулуобун, аартыккын арыылабын.

Түмүктүүр төрдүс "ОЛОХ УУНАР ЫЛЛЫКТАРЫНАН ..." түһүмэххэ дьиз кэргэн аба баһылыга Егор Ильич Попов — Туску бэйэтэ этэринэн "саспыт санааларын саамылаан, туомтуу баайан тохотон, кэрэмэс кэрэни кэккэлэппит, кырымаах кырдыгы кыстаабыт, эрэл эйгэтин элбэппит". Ол эбэтэр, хомоһой хоһооннорун, ситим хоһооннорун аабааччыга билиһиннэрбит. Биэр бэйэм төһө да суруйар идэлээбим иһин, хоһоон айыытыгар олох "суулан түһэбин". Биэр-икки тылы кыайан ситимнээбэккэ, балай да тиритэ түһээччибин. Егор Ильич хоһооннорун ааһан олунун сөкүм-махтайдым. Хас биридди хоһоон ураты ис хоһоонноох, ааптары атын өттүттэн арылар кистэлэннээх.

Поповтар дьиз кэргэн "ОЛОХ УГУЙАР ЫЛЛЫКТАРЫНАН" дьон сабыс-саа кинигэлэрин толору арылар дии санаабыт ситим хоһооннортон биридэстэринэн суруйуубун түмүктүүбүн. Бу сана кинигэни көрдөөн булан ааһын, хараххыт далайгар көрдөргүт эрэ, быһа ааһыман, ылыһын.

Дьолу-соруу
эн сулуустартан сураһыма;
Дьулугар ырайыг аана
— эн куукар,
Дьылба хааныг бэлэбэ
— эн сүрэххэр,
Дьолун тохойор тумула
— эн илиигэр,
Дьолго дьулус!
Сорууну тутус!

Галина ПОЛУСКИНА,
Арасыйыта Суруналыыстарын сойууһун
чилиэнэ.

Алабарга — үтүө бачыым

Улуу Кыайы 75 сылыгар уонна биэр дойдулаахпыт, аатырбыт артиллерист Г.Д. Протодьяконов төрөөбүтэ 110 сылын көрсө, 2020 сыл Алабар нэһилиэгэр «75 Үтүө дьыала сыла» биллэриллэн турар. Онуоха олохтоохтор нэһилиэгэтин туһугар араас хабааннаах дьаһаллары ыйталлар. Ол курдук, биэр улахан суолталаах бачымынан, нэһилиэк биэр бастың уопастыбанньыгар, ыспарсымааныгар, уран тарбахтаах иистэннээх куртуура эйгэтигэр дьолун кылаатын киллэрсэ сылдыар, соботох олоһор инбэлииктэ Александра Алексеевна Андреевага сана дьиз кулуһу туттарыппына. Александра Андреева хас эмэ сыл устата олус эргэ, хаарбах туруктаах дьиз олоһон кэллэ. Эрэй бөһөнү этинэн-хаанынан көрүстэ. Дьизтин өрөмүөннээһин да, "Хаарбах дьизтэн көһөрүү" да бырагырааматыгар хапсыбат этэ.

Онуоха уустук балаһыаньаны туоратар сыалтан, баһылык Ньургун Петрович Попов сана дьизни тутууга этии киллэрбитин, нэһилиэк олохтоохторо бука бары өйөөбүттэрэ. Онон сана канадскай технологиянан б'б дьиз аһыйах күн иһигэр дьэндэйдэ. Тутууну Дьокускай куоракка олоһор биэр дойдулаахпыт И.К. Мохначевскай салайааччылаах Чыаппарабыт уопаттара туттулар. Дьиз аһыйаатын маһын ытыктыыр киһибит А.С. Мохначевскай биэрде. Буор үлэтигэр, тэрээһини тутууга олохтоох үлээннээхтэрэ кытыннылар. Кырааскалааһынна, обуйдааһынна кэрэ анаардарбыт үлэлээтилэр. Нэһилиэк олохтоохторо, биэр дойдулаахтарбыт харчынан көмөлөстүлэр. Онон Александра Андреева үөрүүтэ муһура суох.

Алабардар куруук даһаны баһылыктарын Нь.П. Попов тула түмсэн үтүө дьыалага олус көхтөөхтүк кытталлар. Ити курдук бары түмсэн, сана таас кулуубу дьэндэтэн, олоххо киллэрбиһитинэн, кизэн туттабыт, астынабыт.

Бар дьонно үтүөнү баһарыы, кыһалбалаах кэмэ чыпчалаа. Дьинэр, ханнык даһаны аат-суол, харчы үтүө дьыалага тэннэспэт.

Дмитрий СОРОКОУМОВ,
Чыаппаратаабы «Тирэх» түмсүү салайааччыта.

ТИЭРГЭН

Дьиз кэргэнтэ аналлах сыһыары

ЧУРАПЧЫ БИИР ДЬОХУН ЫАЛА

От бийн 8 күнүгэр дойдунан дьиз кэргэн, таптал уонна бэриниилээх буолуу күнэ биллэриллибитэ. Бу күнүнэн сибээстээн, сыл аайы «Таптал уонна бэриниилээх буолуу туһугар» дьиз РФ ытык бэлэстэ холобур буолар дьиз кэргэнтэргэ туттарыллар. Быйыл итинник бэлэстэ Чурапчы нэһилиэгиттэн 50 сыл биһигэ олохтоо Петр, Евдокия Калачевтар уонна Семен, Евдокия Борисовтар туттулар. Ааспыт нэдиэлэ «Тизгэн» балаһа Борисовтар дьиз кэргэни сырдаппыт. Оттон бүгүн Петр Николаевич уонна Евдокия Михайловна Калачевтар тустарынан билиһиннэрбит.

РФ үөрэҕириттин туйгуна, СӨ үтүөлээх үлэһитэ, Сэбиэскэй Союзусуспордун маастара, тустууга Араассыйа призера Петр Николаевич уонна СӨ культуура туйгуна, «Элбэх олоһоох ийэ» мэтээл хаһаайына Евдокия Михайловна Калачевтар элбэх олоһоох, улуус биһир ытыктанар уонна кизн туттар ыаллара.

Эдэр дьон Евдокиялаах Петр саха судаарыстыбаннай университет (билиһиннэн М.К. Аммосов аатынан ХИФУ) устуруйа уонна филология факультетын нуучча салаатыгар кэтэхтэн үөрэнэ сылдьан билсһэн, сүрэхтэринэн сөбүлүһэн, 1969 сыллаахха алтынны ыйга уруу бырааһынньыгын тэрийбиттэр. Ыал буолбуттарын туһунан Петр Николаевич манньк сэлэргир: «Ыал буолан биһигэ олохтоо быйыл 51 сыла. Евдокиялаах 1969 сыллаахха ЗАГС-ба сайабыллыабытын суруйабыт. Мин тустуук буолан, сбирга баран хаалабын. Онон регистрациялар күүмүтүн кэтүтэн кабиһит. Кэлбитим кэннэ, үс ыйынан ЗАГС-ба кэлэрин диһлэр, онно эмиз күрэхтэһэ баран хаалабын. Ол иһин күүтүлээх туһу суруктун 1970 сыллаахха биһигэ ылбыт».

Петр уонна Евдокия сирдээби аналларын толорон, бизс оҕону иһирэх зыгэлэригэр бүөбүйдээн, иһэн улаатыннарбытара. Күн бүгүн 10-тан тахса сизн эйбээс эһэтэ, эбэтэ буолаллар.

Петр, Евдокия оҕолоро араас зыгээ анал үөрэхтэри бүтэрэн, билигин үлэх-аһнас дьонно. Улахан уоллара Софруу Африка дойдутугар (ЮАР-53) хас да сыл алмаас кырылааһынан үлэлээбит. Билигин Москва куоракка олохтор. Иккис уоллара Чурапчытаабы устуорт үнүстүүтүгэр үлэлиир. Кини видео зыгэтигэр сыһааннаах идэни баһылаан, Чурапчытаабы уонна Дьоккуускай куорат тэлэбиддэнэтигэр үлэлээбит. Оттон биһир уоллара Нам улуугар олохтор. Кини өрөспүүбүлүкэс оҕунан ытыга биллэр ыспарсымыан.

Ыал ийэтэ Евдокия Михайловна Сылан нэһилиэгиттэн төрүттээх. Хомуска үгүс ситиһиллэрдээх. Калачевтар дьиз кэргэн ансаамблынан бүтүн Союустаабы фольклор кункуруһугар иккис төгүллээх лауреат буолары ситиспиттэрэ. Итини тэнэ Москва куоракка ытыллыбыт муусука Ассамблеятын, Амурска ытыллыбыт Саха литэратуриэтин уонна ускуустубатын күннэрин кыттылааба буолаллар. Евдокия Михайловна саха хомуһун тэҕэтан, Красноярскай кыраайга уонна Аляска ыстаатыгар (АХШ) ытыллыбыт аан дойдутаабы бэстибээллэргэ кыттыны ылбыт. Саха сиригэр Турин кункуруһугар кыттан, солистка быһытынан лауреат үрдүк аатын сүктүт. Маны таһынан быйыл Евдокия балта Полина кыһынаан Марианна Михайловна аймактарын мунһан, хомуска нүөмэр туруоран,

Тааттаба ытыллыбыт кункуруска ситиһиллээхтик кыттыбыттар – иккис миэстэ буолбуттар.

Быйыл аан дойдуну аймаабыт дьантан сылтаан, үгүс күрэхтэр сана ныманан онлайн, ол эбэтэр интэриниэт ситимин нөһүө ытыллынылар. Петрдаах Евдокия уоллара Евгений ийэтэ чугас аймактарын кытта хомустуулларын устан, видеоролик онорон, Турцияга норуоттар иккис ардыларынаабы фольклор кункуруһугар ыыппыт. Дьүүлүүр сүбэ кинилэр нүөмэрдэрин олус сөбө, сэрһи көрбүт. Кункурус түмүгүнэн Гран При үрдүк аатынан наһараадаланан, эһиһ Турцияга ытырыллыбыттар. Онон Евдокия Михайловна 75 сааһын үгүс ситиһиллэринэн көрүстэ.

Петр Чурапчы нэһилиэгэр Николай Петрович уонна Евфросинья Николаевна Калачевтарга үгүс оҕонун күн сирин көрбүт. Николай Петрович – Аба дойдун сэрһитин кыттылааба. Кини 13 төгүл бааһыран, иккис группалаах инбэлиит буолан, «Албан Аат» уорданаах дойдутугар төннүбүт. Сэри кэнниттэн Чурапчыга саллиги эмтиир санаторийга

баһаатайдаабыт. Кытайтан кэлэн, эргизмисик буолар. Билигин бочуоттаах сыннааланна олохтор, улахан дьиз кэргэн хаһаайката. Араас оҕуруот аһын өлгөмнүк үүннэрэр. Сайын сизтэрэ кэлэн, дьиз ис-тас үлэтин көмөлөөн кыайа-хото туталлар.

Петр Николаевич билигин да уһууаан итиллээхчилэриттэн сабалаан, алтыс кылаас үөрэнээччилэригэр дьэри, саахымакка ситиһиллээхтик дьарыктыр. Сайынны да биризмээ лаабырдарга салгы дьарыктыр. Сайын аайы Мындабаайыга «Кустук» лаабырга оҕолору салайан, үөрэтэн кэллэ. Итини тэнэ иккис сайын Анапа куоракка «Надежды России» лаабырга үлэлээбит. Онон биһир үөрэнээччигэ чөмгүтүн, биһир призэр буолбуттар. Уолсайа 50 сыл устата сайынны лаабырга оҕолору дьарыктаабыт. Петр Николаевич саахымакка дьарыктыр оҕолоро аһыах хонуктаабыт, от ыйын 4-5 күннэригэр «Кулунчука» өрөспүүбүлүкэтиги турнирга ситиһиллээхтик кыттыбыттар. Кэниги бизс сылга үөрэнээччилэрэ сылын аайы өрөспүүбүлүкэс бириистээх миэстэлэргэ тиксэллэр.

Петр Николаевич оҕону кытта үлээбэ араас көрдүүстэри (юмор) туттар. Үөрэтэригэр араас көрдүүстээх кэпсээннэри кыбытар эбит. Үөрэнээччилэригэр биһиртэн биһир туһунан өйдөөх, дьобурдаах, көрдүүстээх оҕолор дьиз Петр иитэр оҕолорун туһунан иһирэхтик ахтар.

Калачевтар дьиз кэргэн аба баһылыга Петр абааһчыларга анаан манньк баба санаатын тиздэр:

«Эдэр дьиз кэргэнтэ тулуур уонна бэйэ-бэйэни өйдөөн, өйөөн, кыһырысбыттарын түргэнтик аһарынан иһэллэригэр баһарабын. Күнү быһа тустууһунан үлэлээн, кэлээбиз, уокка үөрэ-көтө, сырдык санаалаах кэлээхтээхпин. Оннук настырыаннааах дьизбиттэн үлээбэр барыахтаахпын. Кытайга карантин кэмигэр ыаллар арааһыларга үрдээтэ дьиз суруйаллар. Ол сүрүн биричиинэтинэн дьиз кырабаһыттан дии саныыбын. Оттон билиги, сахалар, ырай курдук кизн-куон, кэрэ айылбалаах сиргэ олохтоо. Ол эрэри кэниги кэмгэ эдэр ыаллар арааһыларга үксээтэ. Оҕону кыра эрдэбиттэн уйууһатын бөбөгөтөн иитиэххэ наада. Мин олохтор сүрдээх үчүгэй учууталларга түбүһэн үөрөннөм. Онон кинилэргэ олус махтанабын. Тириэһэрим Дмитрий Петрович Коркин нуучча тылын учуутала этэ. Тыл үөрэхтээх киһи ханна баһарар холкутук сылдьар дьиз киниттэн холобур ылан, бу идэни талан, олохум аргыһын Евдокияны көрсүбүтүм».

Ити курдук учуутал идэтин баһылаан, саастарын тухары успуорка, культуурага элбэх ычаты дьарыктаан, таһаан, улууска, өрөспүүбүлүкэс тийэс биллэр үгүс ситиһиллэрдээх дьону таһааран, дьон-сэргэ махталын ылаан ыаллар. Элбэх олоһоох, улууспут кизн туттар биһир дьонун ылаан Петр Николаевич уонна Евдокия Михайловна Калачевтары «Кыһыл көмүс» сыбаайбаларынан эбэрдэлибит. Иннигин даһаны сааһырдыбыт дьиз санныйбака, ычаттаргыт туһугар аһа-тута, олох үөһүгэр сылдьыт.

Мүөттээх ыгырыаны иити Арассыйа тыатын хаһаайстыбатыгар биир тутаах салаанан буолар. Ыгырыаттан ылыллыбыт бородукта – мүөт, маточнай үүт, перга, прополлис уо.д.а. киһи доруобуйатыгар туһалаабын бары билэбит-көрөбүт. Маны таһынан, миннигэс амманнаах мүөт дьытээби кулунарияга кизэник туһаныллар. Дьиз хаһаайкалара араас кондитерскай онгохторго, үүт аска, сибизһэй фрукталарга барытыгар сөбүлээн тутталлар.

Биһиги өрөспүүбүлүкэтигэр кэнники сыллара ыгырыа иитиитинэн дьарыктаныы кизэник тарбанан иһэр. Ол курдук, Чурапчы улуугулар эмиз хас да киһи интэриэһирээн ыгырыаны иитэр буолла. Мантан сизтэрэн, «Тизрэн» сыһыарыыга» с а й ы н н а р ы - к ы й ы н н а р ы дьарык онгостон ыгырыаны иитэр Дмитрий Дмитриевич Дьячковскайы билиһиннэрэһин бабарабын. Кини тутатына сөбүлээн, интэриэһиргиир ыйытыларбар эппизтээбитин сэрээн, ситилии аабын.

Дмитрий Дмитриевич, үтүө сарсыарданан! Бэйэн уонна дьиз кэрэнин туһунан билиһиннэрэ түс эрэ.

Дорообо! Биһиги дьиз кэргэн Чурапчы улуунун Хоптобо нэһилиэгэр олоробут. Кэргэмминэн иккиэн И.Е.Федосеева-Дросо аатынан Дириннээби аграрнай хайыскалаах оскуолага үлэтиибит. Кэргэним Клавдия Андреевна биология учууталынан, оттон мин дириэктэри хаһаайстыбаннай чааска солбуйааччынан үлэтиибит. Үс оҕолоохпут. Икки улахантарбыт – уоллаах кыыспыт номнуо улаатан, бэйэлэрин көрүнэр ыал буолулар. Кыра уолбут Дьокускай куоракка медицинскэй колледжа медицинскэй быраат идэтигэр үөрэнэ сылдьар. Үөрэбин таһынан өрөспүүбүлүкэтээби медицинэ киинигэр үлэтиир.

Хаһааһыттан ыгырыа иитиитинэн дьарыктанабын?

Оскуолага үлэтиэм иннинэ, олорор нэһилиэккэр баһылыгынан үлэлээбитим. Болдьобум бүппүтүн кэнниттэн, убайым Виталий Антонович субэтинэн, салайытынан ыгырыа иитиитинэн дьарыктан саҥалаабытым. Быйыл номнуо үһүс сыла буолла. Убайым Мэнэ Ханалас улуунун Майа оскуолатыгар үлэли сылдьан, ыгырыалары иитиинэн дьарыктанан саҥалаабыта.

Хас уяны иитэ сылдьабын? Хантан атыылаһабын?

Уолсайа аҕыс уйа ыгырыаны оттуур алааспар иитэ сылдьабын. Биһиги алааспыт дэриэбинэттэн 5 килэмистир тэйиччи сиргэ баар. Мүөттээх ыгырыалары Башкирияттан Саха сиригэр аҕалан атыылыыллар. Быйыл бизс бөлөх ыгырыаны сэттэли тыһыынчага атыыластым. Маны таһынан анал тизхиниэкэнэн, пуорманан хааччылыбытым. Уйалары убайынан бэйэбит тутабут.

Бастагы сылгар туох уустуктары көрсүбүккүнүй?

Бастагы икки сылга убайынан биригэ кыттыһан ииппибит. Онтон быйыл тус-туһунан иитэргэ былааннаатыбыт. Убайым тобус дьиз кэргэн ыгырыаны атыылаһан, Уорба учаастагар иитэн эрэр. Аан бастаан, ыгырыалары кыһыннары иитэри, уһаайбам иһигэр ыгырыа кыстыр дьизин тулуппугут. Иккит мана кыстаабыттар. Кыһын уоту албаһи сиир эбит. Маны тэнэ дьиз иһэ хортуппуй харайыллар

Сэдэх дьарыктаах Дмитрий Дьячковскай

температуратын курдук буолуохтаах. Ол эбэтэр 5-8 кыраадыстан аллараа түһү суохтаах. Температура эрсиимин үчүгэйдик тутуһуохха эрэ наада. Бастагы сылбытыгар түөрт уяны кыстаппыллыт. Үс уйата кыһыны туораабыта. Онтон былырын сэттэни кыстаппыллыттан, үһэ тахсыбыта. Быйыл ыгырыаларбын эмиз кыһыннары иитэр былааннаахпын.

Сайын устата төһө мүөтү ылабын? Ороскуоктун сабынарын дуо?

Быйыл сайыммыт уйгулаах-былааннаах буолуох курдук. Алааска сибээһи өлгөмнүк үүннэ. Онон мүөтү албаһи бизэригэр эрэнэбин. Былааннаабыппыт курдук буоллабына, сабынахтаахпыт. Соһурууттан кэлэригэр алта араамкалаах сууга биир дьиз кэргэн ыгырыа баар буолар. Араамкалары уйа тутан, онно көһөрөбүн. Араамкалардаах уйа дадан дьиз ааттанар. Биир бөлөх ыгырыа сайын устата 12 араамканы толорор. Толорон истэхтарин аайы эбии сана араамка онорон, элбэтэн иһэбин. Ыгырыалары көрөр-истэр олус интэриэһинэй дьарык.

Ыгырыалары эбии аһаабын дуо?

Ыгырыалар кучу от далүһөн сибээһитин, нээм от уонна да атын мүөттээх оттор, сибээһилэр симэһиннэрин, пылычаларын интэриэһлэр. Саас талах сибээһи

тахсыытыттан саҥалаан, симэһини хомуйбутунан бараллар. Саас эрдэ, мүөт хомуйуохтарын иннинэ, ыгырыалар доруобуйаларын бөөргөтөн, тыһы ыгырыа төрөөһүнүн үрдэтэргэ, хайаан дабыны эбии аһаабын. Мин саахартан сироп онорон, уйаларыгар мүөтү муньар араамкаларын үрдүгэр уурабын. Маны таһынан сана атыыласпыт ыгырыалары уйага көһөрөн баран, эмиз эбии аһаабын.

Инникитин бу эйгэнэн урбаанныт буолар санаалааххын дуо?

Саха сиригэр тыа хаһаайстыбатын. министэриститбэтэ сана саҥалаан эрэр фермердэргэ «Агостартан» өйөбүт грант ылыытыгар куонкурус ыттар. Бу куонкурус ирдэбиллэрин үөрэтэн, бырайыактын онорон, күһүн кыттар былааннаабын. Онон инникитин өссө ыгырыалары атыылаһан, эбии кэнэтэр сыалтан бааза туттар баҕа санаалаахпын. Тыа сиригэр нэһилиэннэ дьарыктаах буолуутугар ыгырыаны иити биир сана көрүнүнэн буолар. СӨ Ил Дархана Айсен Сергеевич ыйаабынан, тыа хаһаайстыбатыгар 2024 сылга дьизри мүөт хомуйуута 20 туюннага дьизри үрдүүрүгэр туһуламмыт сайдыы бырайыага ылыллыбыта. Манна урбаанныт буолан, биһиги дьиз кэргэн кылааппытын киллэрэһипитин

бабарабыт. Тыа сиригэр олорор дьонно-сэргэбэ ыгырыа иитиитэ сөптөөх, доруобуйага туһалаах дьарык. Маны таһынан бэйэбит айылҕабытыгар үөскээбит натуральной бородуунтаны дэлэтэргэ ыгырыа биир сүрүн салаадыи саныыбын. Чурапчыбыт алаастарыгар үүммүт сибээһилэр симэһиннэриттэн онсуппубут мүөт саамай миннигэс, интэриэһлээх буоллабыт.

Иллэн кэмгин хайдах атаарабын?

Иллэн кэммэр араас тизхиниэкэни хасыһарбын сөбүлүүбүн. Дьиз кэргэнинэн сайынын оһуруоппугут көрөбүт-истэбит, айылҕага тахсан сир астыыбыт, оттуубут. Ол эрэри сүрүн дьарыкпыт ыгырыа иитиитэ уонна сүөһү көрүүтэ буолар. Маны таһынан аграрнай хайыскалаах оскуолага үлэтиир буолан, сайынны биризмэбэ ыгырыалары көрүүгэ үөрэнээччилэри ыһыран чинчийэр үлэлэри ыстабыт. Итини тэнэ быйыл ыгырыалары кэтээн көрөр санаалаахпыт. Ол эбэтэр, сарсыарда хас чаастан саҥалаан уйаларыттан тахсаларын, кизэ хаска дьизри мүөт хомуйалларын, түүннү биризмэбэ актыыбынастарын уонна да атын түгэннэрин устан үөрэтэһтээхпит.

Оболору кытта үлэтиитин, баһаалыста, сырдатта түс эрэ.

Кэргэним Клавдия Андреевна икки үөрэнээччигэ чинчийэр үлэлэригэр салайааччы буолар. Ол курдук, 8-с кылаас үөрэнээччигэ Айаал Эверстов ыгырыа сайдыыта тас эйгэни кытта тутулун кэтээн көрөр (Үлэтин аата - «Зависимость развития пчелы медоносной от температуры внешней среды в условиях Чурапчинского улуса»). Ыгырыалары кыһыннары кэтээн көрөллөр. Ыгырыалар айылҕа уларыйытын, билэллэр. Холобур, быйыл кыһын былырын-нытаагар сылаас буолан, муус устар санатыгар көхтөөх буолбуттара. Былырын ыам ыйын санатыгар оннук этилэрэ. Айаал бу үлэтинэн «Инникитэ хардыы» улуустаабы научнай-чинчийэр кэмпиризисийэбэ 3-с миэстэ, «Шаг в науку» өрөспүүбүлүкэтээби кэмпиризисийэбэ лауреат буолары ситистэ.

Ыгырыа мүөтүн таһынан, кини пергата, воската эмиз туһалаахтар. Ону таһынан өлбүт ыгырыаны эмиз туһага таһаарыахха сөп. Ол туһунан ааһан, үөрэтэн, чинчийэр үлэ ылыллытара. Ол курдук, 11-с кылаас үөрэнээччигэ Маша Корякина «Өлбүт ыгырыа хатарыллыбыт этин-сиинин тутуу» («Использование подмора пчел») дьиз үлэлээх. Ыгырыа өлүгэ ордук күһүн элбири. Кыстыкка миэрэллэригэр үлэлээбэт атыр ыгырыалары (трутенинэри) үүртэлээн кэбиһэллэр. Тыһы ыгырыа (матка) уонна үлэти ыгырыалар эрэ кыстыыллар. Ол трутенинэри хомуйан ылан, туһага таһаарыыны толкуйдаабыттар. Кинилэр эттэрэ-сииннэрэ «хитин» дьиз вешестволаахтар. Бу вешестволтан минеральной эттиктердээх вешествоны ылан туһаныахха сөп эбит. Холобур, сүһүөх, хондроз ыарыыларыгар маас онорон туһаналлар. Суурадаһын ныйрэй иһэ ыарыйдабына туһаныахха сөп эбит. Маша бу суурадаһыны химия учууталын Майа Васильевна Баинаны кытта боруобалаан ылан көрбүттэрэ. Инникитин бу сана арайыыларынан патент ылыга үлэтиир баҕа санаалаахтар. Маша бу дакылаатынан регионнаабы «Чугунов аабыларыгар» кыттан, 1-кы истизэһнээх дипломуна наһараадалаабыта. Маны тэнэ «Мир науки и культуры» бүтүн Арассыйага атыыны онлайн – куонкуруска кыттан, 3-с истизэһнээх лауреат буолбута. Онон оболорбут ситиһиллэринэн кизэн туттабыт.

Дмитрий Дмитриевич, ыйытыларбар хоруйдаабыллар махтанабын. Бэйэн хомуйбут интэриэһлээх, сибизһэй мүөтүн томороон тымныылаах уһун кыһыммытыгар бар дьонук ыалдьыбака, доруобайдык туоруулларыгар туһалыы турдун! Үлэтиигэр-хамнаскытыгар ситиһиһлэри, ылыммыт баҕа санааларыт барыта туоларыгар бабарабын.

Убайым туһунан умнуллубат өйдөбүл

Аба дойдуну көмүскүүр сэрим
Улуу Кыайыла быйыл 75 сыла. Бу
кырыктаах сэримиз билиги аймактан -
Ыстапанкылартан үс убайым баран
ыттыбытара:

1. Андреев Иван Парфенович
2. Андреев Егор Парфенович
3. Андреев Петр Парфенович.

Бу үс киһиттэн Уйбаан төннүбэтэ. Мин билиги аймакка бу күнгэ саамай саастаахтара буоларбынан, кини туһунан ыччат дьоммор оҕо сааһым өйдөбүллэриттэн суруйарга сананым. Сэрим кыттылаахтарын туһунан өссө диригэтэн эттэххэ, кыргыз хонуутугар хаалбыттар тустарынан бири-икки тылынан этэн дуу, суруйан дуу кэбиспэт эбикини. Кинилэр олохторо ол курдук дириг ис хоһоонноох, курус, хомотто санаа аргыстаах, ааһан биэрбэт ахтылган аалларылаах. Билиги, абыйах ахсааннаах «сэрим сыллара сиידэлээбит араскылар» (АПИ), көлүөнэбит санаатын дьонно - сэргэбэ тиздэр, сурукка тиһэр аналбыт аралдьыйбака аныахтаабын билигин кэлэн өйдүү олордохпут. Ол кэмнэр өбөлүрүн олохторо салахайынан бүрүлүбүт күөл мэндээриччи, уу-чуумлутук көрө сытаргылар майгынаабабыз. Кыра, улахан үрүйэлэр, үрэхтэр күллүгүрээ-халлыгыраан, эрийэ-буруйа айаннаан, суол солондон, сүүрүктээх дохсун будулданаах өрүскэ кириэн, түөрэккэй собуу тыга олорон олох дьон ыныра-угуя турар бэрт хэрэ өйдөбүлүгэр тийээри үөрэнэн, үлэхит буола охсоору балыскан долгуннары кытта эрийсэн, бу сааһыран олордохпут. Ити билиги, сүүрбэһис үйэ атах сылыннаах сүүрбүт үрүйэ, үрэх баһын, алаас сайылык өбөлүрө барахсаттар, сэрим кэннинээби аас-туор астаах-танастаах, ол эрэн бүгүнгү байылыат олох укулаатын онорсубут, аан дойду аартыгын айанын суолугар тахсыбыт, урусхалламмыт. Ийэ сирбитин сибэкиниэн симээбит, оҕо-уруу төрөтөн, дойдубутун чөлүгэр түһэрип көлүөнэ буоллахпыт дии. Оҕо сааһым санааларыттан тистэххэ дөрүн-дөрүн көмүлүк олох кэннигэр ийэлэрип-эдьийдэрбит сибигинэһэн-

ботуруаһан кэпсэтэр, аргыйы характары уутун кисти-саба соттор кэмнэригэр чорочу улаатар, сырбай-татыйык кэммитигэр эбитэ дуу?.. Уйбаан абаам, Мэлпизин оҕонньор биер тарбахха баттанар үөрэхтээх уола, Тельмэн колхуос счетовода, эдэригэр тустарын сөбүлүүр, көстөр дьүһүнүнэн ис кирибэх, сырдык көнө муруннаах күүстээххэ холгоснооһа, ол иһин буолла - Күүстээх Уйбаан дьон хос ааттаабыттар, бэйэтин саастылаахтарыгар кыайтарбата эбитэ үһү. Билиги олохтот Амма Болугур нэһилиэгэ-Чурапчы Аммата Кыстыкпыт Мэлпизин үрөбэ-Тайба үрэх тардыыта, сайылыктыт Халбаныкы, өбүгэлэрибит бары онно сыгаллар. Уйбаан 1941 с. балаһан ыйыгар бэбискэ тутар, төрөөбүт алааһыттан Халбаныктыан ыраах айанна туруммут. Саппаас чаастарга сулууспалаан баран, Крым тумус арыытыгар тийэн кыргыһыга кирибит. Бу Хара мурса бизрэгэ барыта - хайа дойду Уйбаан манна сэримиз киригэтигэр бааһыраар дьэри, 242 Горнай-стрелковой дивизия 900-с Горнай-стрелковой полкатыгар сулууспалаабыт. Младшай сержант Иван Андреев 1944с. «Бойобуой үтүөлэрин иһин» мэтээлинэн наһараадаламмыт. Онтон Иван Андреев Албан Аат III истигэнэ уордьянынан наһараадаланарыгар маннь суруллубут. «...07.05.1944 Крымской АССР, Балаклава арбаа өттүгэр өстөөх күүстээх, үчүгэй бөбүгүтүлүккө оборонаны тутан сыппыта. Бу күн билиги чаастарбыт кимэн киригэтигэр Табаарыс Андреев хоодуотун көрдөрөн, хамаанда өстөөх оборонатын дьэки ыстаммыта. Кинини кытта даһаасытынан, отделеение, взвод, рота кимэн киригэтигэр. Иван Андреев өстөөх минометун уотугар түбөһөн, чэгэкигэр бааһырыта Бааһырдар даһаны, автомат күүстээх уотун

аасыта 900-с Горнай-стрелковой полк хамандыыра, полковник Батка наһараадага түһэригэр сөпсөһөн, 242-с Горнай-стрелковой Таманской дивизия хамандыыра 1944с. бэс ыйынаабы бирикээһинэн, Албан Аат III истигэнэ уордьянынан наһараадаламмыта». 1944с. алтынны 9 күнүгэр полковник Батка маннь характеристиканы биэрбит: (арааһа, иккис наһараадага түһэригэр көрдөһүү суруга буолуон сөл.) Танканы утарар саа (ПТР) взводун хамандыыра Андреев Иван Парфенович 742.9 (Польша) үрдэл иһин сэримизигэ өстөөх ручной пулеметчигын бэбисити көрбүтэ. Ол пулемет билиги дьоммут кимэн киригэтигэр, улахан кык мэхэйдии сыппыта. Кырабы харахтаах бэргэн ытааччы өстөөх пулеметчигын суох оморбута. Билиги пехотабыт инники дьэки кимэн киригэр кыахтаммыта. 1944с. алтынны 9 күнэ. И.П.Андреев 1944с. алтынны ый 23 күнүгэр ыарахан кык бааһыран 275-с медицинский-санитарный ротага кирибита. 1944с. ахсынны 25 күнүгэр Чехословакия сиригэр эмтэнэ сытан өлбүтэ. Смольники куоракка көмүллүбүтэ «(И.М.П. Албан ааттара өлбөөдүбүт стр.78.2016)». Биер сайын аҕам-Дмитрий Степанович-Куоп Неофитисов Лаврентий Михайлович дьон хуоһунуу-график киһини батыһыннаан аҕалан хас да хоннорбута, ол түмүгэр Уйбаан маслонан суруллубут мэтэригэ сайылык дьэбэтигэр баар буолбута. Мин үөрэнэ барыаһар дьэри, 1959с. дьэри ыйанан туран хаалбыта. Кэлин хайа аймакка бэриллибитэ биллибэт, ыйыталаһан көрдүм да - ким да билиммэт. Уйбаан туһунан өссө биер өйдөбүлүм - кини бааһыраар күһүнүгэр, балаһан ыйыгар, 1944 сыллаахха мин төрүүбүн - киһи онугар киһи кэллэҕим. Кэлин даһаны кини туһунан кэпсэтэллэригэр үһүйээн курдук дьонум сибигинэһэн бараллара. Ол

бааһыран сытар кэмигэр эбитэ дуу, күһүөрү сайылыктыт үрдүнэн сэттэ кыгалык көтөн кэлэн хаста да эргийэн, ыппы-ыллы аасыттарын туһунан этэ. Ону кинилэр айыыргыыр этилэр буолла - тоҕо бу мааны кыыллар чуо билиги үрдүбүтүнэн ааһалларын Абаам Мэлпизин оҕонньор кэргэнэ - Одьулуун Омуроруйаларын сыдыаннара. Кыстыктара билиги эргин хоту буордаах этэ. Онно тахсан оттуулларын өйдүүбүн. Кыра балтым Раиса Дмитриевна Саввинова саамай уһунуу дьонун кытта олорбута. Убайыт Уйбаан кини өйдөбүлүнэн. Уйбааны аймахтар бары наһаа аһыа, харааста ахталлара. Бэйэтин кыанар тэтигэнэ киһи эбитэ үһү. Сэримиз куораттан ынырыллан барбыт курдук кэпсирэ аҕам. Онно кооперативнай техникумга үөрэнэ сылдьан ынырыллыбыт. Сэримиз пулеметнай взвод хамандыырынан сылдьан, 1944с. Чехословакия сиригэр ыарахан кык бааһыран, госпиталга сытан өлбүт. Халбаныкыга дьоммут таһырдыа үлэһи сырттаахтарына, үөһэнэн энэлгэн ырыатын кутан, кыталыктар үстэ эргийэн аасыттарын бары истибиттэр. Ол күн өлөрдүү бааһырыт. Похоронкатын Андрей Ильин тиздэн баран сатаан эппэккэ эрэдэнэ олордобуна, аҕа Мэлпизин оҕонньор: «Барытын билэн олорбут, Андрей, эрэдэнимэ,» - дьэтигэрбит. Дьэ, ити курдук, убайыт взвод хамандыыра, орденоносец Иван Парфенович Андреев, бэрт аһылаах «Тельмэн» колхуос биер үөрэби туһунан, сайдылаах олоххо үктэнэн эрэр сана былаас эдэр киһитэ, кыргыз хонууттан төннүбэтэ. Көмүллүбүт сирэ чуолкай биллэр, баар аймак дьоммуттан биер эмэ ыччалыт төрөөбүт алааһын буорун унуоһар илдэн кутуо дьон эрэл санаалаах, кини аатынан кини тутта ахтыбын түмүктүүбүн.

Валентина ПИНИГИНА.

— СЭРГЭ —

ТАНЯ НОВГОРОВОДА:

“Кууруссалар эмиэ дьон курдук туспа майгылаахтар”

“Дьон ааттарынан аатталаабытым”

— Билигин төрдүс кылааһы бүтүрдүм уонна буйун учуутал Степан Кузьмич Макаров аатынан Чурапчы гимназиятыгар туттарсан киригэри бэлэмнэнэ сылдьабын. Кууруссалар дьонум урут эмиэ иитэллэр этэ. Оттон быйыл биэс кууруссаны ылан көрө сылдьабыт. Маннай ийэм аах ыам ыйын бүтүүтэ аҕалбытара, онтон ыла күн бүгүнүгэр дьэри бэйэм көрө сылдьабын. Кууруссаларбын бастаан көрөөт, кыргыттар ааттарынан аатталаабытым, холобур, Беллалаах Клара мэлдьи биригэ сылдьар дьүөгэлиилэр (үөрэр), Изабелла буоллабына түүтэ-көк үчүгэй буолан, олус кырасыаһай, Ванесса түргэн-тарбан уонна киннээх майгылаах (кыргыт), оттон Валя барахсан наар туора сылдьар, ардыгар кыргынар. Кууруссалар син биер дьон курдук туспа майгылаах буолаллар эбит, — дьон кэпсирэ Тания.

Хайдах кинилэри көрөбүнүй?

— Үгүстэр курдук уйа иһигэр хаайан баран туруорбаллыт. Тизгэннэ көнүл сылдьаллар. Кэбэк дьон ытталыт, ыраах баайыланан турар буолан, кинилэргэ соңчо наадыбат. Иһэр ууларын күн аайы уларытан биэрэбин, бастаан кэлэллэрин саҕана,

надиэлэттэн ордук сымыыттаабака сылдьыбытара, онтон балыгы, бурдугу уонна минеральной эбии аһылыгы булкупан биэрбиппитин кэнниттэн күн аайы 4-5 сымыыты биэрэллэр. Түүлэрэ үүнэн эрэр.

Бэйэн көрөн аһаппыт кууруссалар сымыыта доруобуйага туһалаах

— Сибигинэ сымыыт амтаннын да минньигэс. Сарсыарда аайы сымыыт буларынан сибиит. Ону таһынан ийэбинэн араас бурдук аһын астырбытыгар эмиэ туттабыт.

Сымыыттарын күн аайы ааһабын, ол курдук, бүгүнгү күнү кытары аахтаах. 101 сымыыт буолла. Ити маһаһынна аһыланар сымыыт, х а р ч ы т ы г а р таһаардахха, 1010 соҕуобай буолар. Аны күһүгүгэ дьэри үчүгэйдик сымыыттыахтара дьон эрэнэбин.

Тания баҕа санаата туоларыгар итигэнэ Чурапчытаагы гимназияга ситиһилээхтик туттарсан киригэригэр баҕарыабын. Оттон Тания ийэлээх аҕатыгар кыыстара чэгиэн өйдөөх-санаалаах, үтүө киһи буола улаатан эрэринэн махтанабын. Пилотнай бырагыраама дьэ кэргэннэ туһатын туһунан салгы да суруйан таһаарыахпыт.

Кэпсэттэ Сэмэн ЖЕНДРИНСКЭЙ.

Чурапчы улуунун дьаһалтата “Дьэбэ олоҕо, дьэ кэргэн эканализмизмизин дьаһалтат” пилотнай бырагырааманы үлэлэтэр. Семен Новгорода аатынан Чурапчы орто оскуолатын 4-с кылааһын быйыл бүтүрбит Тания Новгорода ийэр кууруссаларын туһунан ирээ-хоро кэпсэттэ. Кини төһө даһаны алын сүһүөх кылааһы санардыы бүтүрбитин иһин, улахан киһи курдук боччумнаах, ураты көрүүлэрдээх, сырдык санаалаах кыысчаан эбит.

АГДАТЫГАР БУУЛДЬАЛААХ

аатырбыт фабрикалаах. Ураты механизацияламмыт леспромхозтаах. Онтон Ильмень күөлү туораан, күөл собуруу өттүгэр 188-с стрелковой дивизия 595-с полкатыгар түбэспитэ.

Ити кэмнэ бу эргин тынааһыннаах кыргыһылар буола тураллара. 1942 сыл тохсунньуга-олунньуга Хотугулуу-Арбаа фронт чаастара Ильмень собуруу өттүгэр—Демянскай тулатыгар ньиэмэстэр сэттэ дивизияларын — 70-ча тыһыынча саллааты, эппиизери төгүрүйэн ылбыттара. Фашистар итинизхэ үс дивизияны урусхаллатан, улаханлык абарбыттара, атын фронттан элбэх күүһү бырабан, икки ый устата кырыктаах кыргыһылары ылбыттара. Биһиги сэриилэрбит төгүрүлүбүт бөлөбү урусхаллыыр кыахтара суох буолан биэрбитэ, очолорго уопут да суоҕа. Инньэ тынан муус устарга ньиэмэстэр Рамушево дьин дэриэбинэнэн кириэн, төгүрүтүллүбүт бөлөхтөрүгэр сылдыһар "көрүдүөр" оностубуттара, ол курдук биер сыл кэринэ олорбуттара.

Ити мүүчүргэннээх кыргыһыларга Афанасий Новгородов эмиз кыттыспыта. Финнэри үтүктэн, тиит үрдүгэр олорон, биһиги саллааттарбытын, эппиизердэрибитин илиигэ ытыалыыр ньиэмэс снайпердара полкаҕа улахан хоромньуну онорор буолбуттара. Онуоха саха сытыы харахтаах тулуурдаах булчут уола снайпер идэтин баһылаабыта. Бадарааннаах дулбаа быһыыгар, сэллэрээк кэтэбэр күнү быһа сытан кэтээн, фашист снайпердарынааҕар ордук кырабы, ордук тулуурдаах буолан, бэргэн ытыыларынан өстөөх үс снайперын өлөртөөбүтэ. Инньэ тынан элбэх сэттэс кыргыһыларын өрүһүйбүтэ.

Ону сөбүлээн, командование аны кинизхэ өстөөх пулеметчиктарын «бултаһарга» сорудах биэрбитэ. Саха снайпера ньиэмэс икки пулеметчин кый ыраахтан өлөртөөбүтүн кэнниттэн фашистар уруукуларын курдук "көңүл күүлэйдэбэт", бэркэ саһан-кирийэн сылдыһар үгэстэммиттэрэ. Ол да буоллар, Афанасий Новгородов өстөөх үс пулеметун уонна минометын расчетын суох онорбута, командование этан махтал ылбыта.

Сэттэс кыргыһы Армия бу Старай Русса, Демянскай тастарынан кимэн кириэн, Ленинградты төгүрүйэн олорор ньиэмэс сэриилэрин тыылларыгар тобу көтөн тахсарга бэлэмнэнэрэ. Ол чааһынан Сэттэс кыргыһы Союус маршала К.А.Мерецков бу курдук суруйар: "Биһиги... Демянскайдаагы тумуһу суох онорорго дьулуһабыт. Онтон ньиэмэстэр Демянскайтан Селигер күөлү таһынан Ржевкэ тобу көтөн тийэргэ, онон Хотугулуу Арбаа фронт ханас кынаатын уонна Калининскай фронт сэриилэрин быһа анньарга дьулуһаллара". Ол да иһин бу Ильмень күөл собуруу өттүгэр хаан

тохтуулаах халсыһылар хаһан да тохтообокко бараллара.

Онуоха Медниково дэриэбинэҕэ геройдуу өлбүт полковник Т.И.Рыбников хамаандаалаабыт 188-с стрелковой дивизията сыныалаагы билбэки сэриилэнэр. Ол иһигэр 595-с полк дьонно үгүс геройдуу холобурдары көрдөрбүттэрэ. Ол курдук бу полкаттан халытаан А.Ф.Величко батальона 1942 сыл тохсунньуга Старай Русса куоракка эмискэччи тобо көтөн кириэн, куорат аңаарын ыла сылдыһыта.

Итинник бойобуой үгэстээх 595-с полкаҕа 1942 сыл күһүн, чулуу ыччаттары мунньан, 25-с туспа хайыһар батальона тэриллэбитэ. Онно Афанасий Новгородовы киллэрбиттэрэ. 1943 сыл олунньу 15 күнүгэр 188-с стрелковой дивизия иннин дьики кимэн кирибитэ, кини Псковтан Старай Руссанан Демянскайдыр суолу быһан, Калининскай фронт сэриилэрин кытта холбоһор соруктааҕа (ол кэмнэ Ленинградскай уонна Волховскай фронттар Ленинград таһынаагы ньиэмэстэр бөлөхтөрүн төгүрүйээри, сындаһаннаах кыргыһыны ытталлара, онно көмөлөһөр наада этэ).

Олунньу 17 күнүгэр биһиги, хайыһар батальонун байыастара, сарсыарда эрдэ фрицтары утары кимэн кирибиппит, — дьин кэпсиир Афанасий Григорьевич.

Силлээ курдук түргэнник саба сүүрэн кириэн, ньиэмэстэр обороналарын көнү көлүлүбүт, сүүрбэ икки блиндаһы былдыһабыппыт, урусхаллаабыппыт. Ол иһигэр мин хамаандааһыр отделением үс блиндаһы ылбыта. Абарбыт фашистар күнү быһа хардары атакалаабыттара. Миномет, пулемет бөҕө биһизхэ уотунан саба уһуурбута, бокуойа суох бумбалаан тумнара сыспыттара. Ол күн ньиэмэс оруобуна уон төгүл атакалаан көрбүтэ да, биһиги батальонмут дьиннэн чугуйбатаҕа. Кизһэ хойука дьизри өлөр өлүү үөһүгэр сытан, өстөөбү кутаа уотунан төттөрү кыйды сыппыппыт. Кизһэ уон чааска биһигини атын чаас солбуйбутугар, ааһынан көрбүлүт — ротатыгар 104 киһиттэн 17 эрэ буолан ордубут этибит. Эмиз ити күннэргэ Ильмень күөлгэ буолбут хааннаах кыргыһыга Афанасий быраата Егор — 21-с туспа хайыһар биригээдэтин байыһа өлбүт эбит, ону Афанасий Григорьевич хойут билбитэ...

Афанасий полката, ол амырыын күнтэн биз эрэ хоһоот, сүтүгүн онугар эбии дьону ылаат, аны биһи Сэттэс кыргыһы Информбюро биллэриилэригэр бэрт элбэхтик ааттаммыт дэриэбинэни — фашистар төгүрүтүллүбүт чаастарын "көрүдүөрдэтэ" ааһар Рамушево дэриэбинэтин босхолуурга сорудах ылбыта. Үс түүннээх күн устата уот кутаа ортотунан ааһан, батальон байыастара өстөөх тылыгар көнү көтөн кирибиттэрэ. Ол өлөр-

тиллэр мүүчүргэн күннэригэр хорсун комсомолец Афанасий Новгородов өстөөх тылыгар сылдыһан гранатанан быраҕаттаан, өстөөх үс дьотун үлтү тэлтэрбитэ. Автомат уотунан ньиэмэстэри саба тибирэн, 25 саллааты уонна эппиизери кыдыйбыта.

Биер ый устата оут үс төгүл атакаҕа кириэ сылдыһытым, — дьин Афанасий Григорьевич. — Ол кыргыһыларга кыттым туһунан фронт хаһыатыгар суруйбуттара «Кыһыл Сулус» уорданынан наһараадалаабытым.

Биер ый иһигэр 33 атака! Киһи мунна-уһа туллар, этэ салаһар дьыалата дьин дьэ, ити буолар! Очолорго рядсвой байыһы уорданынан наһараадалааһын сэдэх кэмэ этэ. Уонна Собуруулуу-Арбаа фронт наһарааданан наһаа "хатадалааһыт" этэ. Итини барытын санаатахха, Афанасий Новгородов уратытык, харса суох сэриилэспитэ өйдөнөр. Кини курдук үгүс байыастар геройдуу кыргыһаннар, ньиэмэстэр Демянскайдаагы бөлөхтөрө урусхаллаабыта. Новгородов Крисневодэриэбинэ аттыгар илтигэр бааһыран, 18 хонук эмтэммитэ, онтон эмиз 595-с полкатыгар төннөн, сибээс отделениетин хамандырынан аламмыта. Ол сайын кинини партия чилиэнигэр хандьыдаатынан ылбыттара.

Саллаат дьылбата Афанасий Новгородовы собуруу, Степной фронтта тириэрдэбитэ — онно кини бэйэтин полкатын кытта тийибитэ. Сибээс ротатыгар автоматчыгынан сылдыһан, Кременьуг куораттан 25 км элиэтир аллараа дьикинэн Днепр дохсун долгуннарын туораабыта, Михайловка, Ановка дьин дэриэбинэлэри босхолоспута. Ол күннэргэ өссө биридэ бааһыран, икки аңаар ый эмтэммитэ.

Аны Төрдүс Украинскай фронтта түбэһэн, 266-с стрелковой дивизия састаабыгар сылдыһан, Днепр арбаа өттүгэр обороналанан сытар өстөөх дивизияларын урусхаллаабыта. Дьэ онно, биһи, билиннэ дьизри агдатыгар сылдыһар буулдыатын «бэлэх ылбыта».

Ол кэнниттэн Үрдүкү Кылаабынай Командование резервэтин чааһыгар 417 миллиметр дээх сүүнэ миномет суоттааччы-разведчик буолан, Попышаны босхолосхунна, Одеры туорааһынга кыттыспыта, Карпат хайаларыгар сылдыһан өссө биридэ бааһырыта.

Улуу Кыайы кэнниттэн коммунист Афанасий Новгородов, саатын-саадаһын ыһыктыбакка, Хотугу Буковинаҕа бандеровецтар баандаларын ылаһынна өссө балтараа ый сэриилэспитэ.

Дьэ, ити курдук, Чурапчы хорсун уола, сибиниэс силлэстин, буулдыа буурбатын ортотунан үс аңаар сыл устата сылдыһан, өлө сыһа-сыһа тиллэн, киһи аймах ынырык өстөөбүн урусхаллаабыта, Европа норуоттарын фашизм хааннаах баппаһайыттан босхолоспута.

Прокопий ЕГОРОВ, 1969 сыл.

— АЙЫЛҔА ХАРЫСТАБЫЛА —

Ойуур баһаарыттан сэрэниэбин

Ойуур баһаарын боллуруоһа сыл ахсын биһиги улууспутугар, бүтүн өрөспүүбүлүкэ да үрдүнэн сытыытык турар. Санатан эттэххэ, РФ ЫБМ Саха өрөспүүбүлүкэтигэр управленията иһитинэрбитинэн, от ыйын 1 күнүгэр 198 баһаар бэлэстэммит, онтон уопсай умайы ыэнэ 2,1 тыһыынча гектарга тэннэнэр.

Биһиги улууспутугар, Мырыла сиригэр биер ойуур баһаара бэлэстэммитэ. Онуоха Чурапчы улуһун баһаартан сэрэхтээх буолуу сулууспата сөптөөх үлэни тэрийэн, бириэмэтигэр тохтотулунна. Ону таһынан бу күннэргэ түспүт күүстээх ардах бу баһаар умуллуутугар улаханлык көмөлөстө.

Төрөөбүт сирбитигэр-уоллутугар харыстабыллаахтык уонна эппиэтинэстээхтик сыһааннаһан сылдыһарбыт буоллар, айылҕа баһаарар хоромньу хас эмэ бук кыччыа этэ. Тоҕо дьэтэххэ, хас иккис ойуур баһаара дьон дьалаһай быһыытыттан тахсар. Онон, сиргэ-уокка сылдыһааччылар, отчуттар уонна сир астааччылар, сэрэхтээх буолун. Баһаартан сэрэхтээх буолуу ирдэбиллэрин тутуһаргыт ирдэнэр.

Чурапчытаагы баһаарынай гарнизон пресс-киинэ.

ЖИВИ ВО!

ЧТО В СИГАРЕТЕ?

- Моноксид углерода - это угарный газ
- ДДТ - известный инсектицид
- Синильная кислота - яд, использовалась в газовых камерах
- Цианиды - соли синильной кислоты, сильные яды
- Бутан - компонент смеси для зажигалок

БРОСИТЬ КУРИТЬ - РЕАЛЬНО!

Какие химические вещества попадают в наш организм, кроме никотина?

- Метанол - топливо для гоночных автомобилей
- Формальдегид - консервант для анатомических препаратов
- Ацетон и Толуол - растворители
- Мышьяк - яд
- Кадмий - применяется в технике, канцероген

ЕСЛИ ОТКАЗАТЬСЯ ОТ КУРЕНИЯ, начинается обратный отсчет

- 20 минут** ваше артериальное давление восстановится
- 2 дня** никотин выведен из организма, обоняние и вкусовые рецепторы придут в норму
- 2 недели** кровообращение улучшится, что снизит риск заболеваний
- 6 месяцев** объем легких увеличится на 10%, а это значит - ваш организм станет более здоровым
- 5 лет** риск инсульта станет таким же, как у некурящего человека
- 10 лет** риск рака станет таким же, как у некурящего человека

ЭБЭРДЭЛИИБИТ!

Күндүтүк саныгыр, ытыктыгыр киһибит **Ульяна Николаевна!** Эйигин олохун кэрэ-бэлиэ кэминэн - 70 сааскын туслукт өрөгөйдөөх үбүлүгүнэн, бууьтук сааскар олохко көхтөөх позицияын ыһыктыбакка сылдыаргынан киз туттан туран, ис сүрэхтэн эбэрдэлиибит!

Саха киһитин олохко тапталын, ыарахаттартан чарыйбакка, төрөөбүт Хатылын нэһилиээг үүнэ-сайда турарын туһугар күүстээх дүүккүөрүн, үлэниг сүрэхин - Эн хоһуун холобураар көрөбүт.

Үүнэр ычакка үүнээх-тэһииннээх үтүө тылгын иһитиннэрэ, сүбэ-ама буоларгынан, барба махталы, урдук сыанабылы тизэрдэбит!

Тумус туттар киһибит! Эн эдэр сааскыттан салайар үлээ үлэппэн, дьонун-сэргэн туһугар сыраллаах үлэн-хамнаһын ситиһиллээх буоллун, баба санаа бастыгын, үтүө санаа үгүһүн, дьонун дьоллоох олобу, доруобуйа туйгуунун баҕарабыт!

Эбэрдэни кытта Хатылы нэһилиээгин дьаһалтатын кэлэктиибэ.

Өр сылларга "Саһа олох" эрдээксийэтигэр биһигэ үлэппэн ааспыт кэлиээсбитин, ытыктыгыр бэтэрээммитин, СӨ бэчээкэ туйгуунун, Чурапчы нэһилиээгин олохтообун **Светлана Ивановна Семенованы** үбүлүгүдээх 60 сааскынан итиитик-истиһиһик эбэрдэлиибит!

Эн биһиги тэрилтэбитигэр үрүлүгү үлэппэбит кэминэригэр мэлдьи махтана ахтабыт. Эрдээксийэ үлэтэ-хамнаһа ситиһиллээх буоларыгар, өрөспүүбүлүкэҕэ аата-суола дьонуннаахтык ааттанарыгар тус бэйэн киллэрсибит кылгаккын урдуктук сыаналыыбыт, бары ыһытыллар уолсастыбаннай үлэтигэр туора турбакка, көхтөөхтүк кыттарын күн бүгүн биһигэ үтүө холобур буолар.

Күндү киһибитигэр киһи мас курдук кытаанах доруобуйаны, уһун дьоллоох олобу, дьиз кэрэгитгэр үгүс үөрүүлээх түгээннэри, ситиһиһлэри, этэнгэ буолууну баҕарабыт! Сырдык мичээргинэн сыдыаһан, куруутун биһигэ сүбэ-ама буола, олох умсулбаннаах үөлүгэр үөрэ-көтө сырыт!

"Саһа олох" эрдээксийэ кэлэктиибэ, бэтэрээннэрэ.

— КӨР-СЭРГЭЭ —

НВК SAHA

«Саха» НКХ ханаалын
от ыйын 13-19 күнүнээҕи бырагыраамата

НВК SAHA

От ыйын 13 күнэ Бэнидизинньик	От ыйын 14 күнэ оптуорунньук	От ыйын 15 күнэ сарада	От ыйын 16 күнэ чэппиэр	От ыйын 17 күнэ бээтинсэ	От ыйын 18 күнэ субуота	От ыйын 19 күнэ баскыһыанньа
06:00 - ТЭТИМ РАДИО 07:00 - НОВЫЙ ДЕНЬ 6+ 07:30 - САНА КҮН 6+ 08:00 - ТИЭРГЭН 12+ 09:30 - Кэл, олох, саһаргыһах 12+ 10:30 - Мультифильмы 6+ 10:45 - Бастын клип 6+ 11:00 - САЙЫН 2020 12+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12:30 - Кыайыы-75 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Актуальное интервью 12+ 14:00 - ГОРОД ЖЕНЩИН 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ПОЛЯРНАЯ ЗВЕЗДА 6+ 17:00 - ТЭТИМ РАДИО 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Тереебут дойдум устун 12+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - САЙЫН 2020 12+ 20:15 - Дойдум дьонно 12+ 20:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 21:00 - Т.О.К. 12+ 22:00 - ТИЭРГЭН 12+ 22:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 23:00 - ФЕРМА КЫРГЫТТАРА 12+	06:00 - ТЫЫННААХ ДОРҕООН 12+ 06:45 - Бастын клип 6+ 07:00 - НОВЫЙ ДЕНЬ 6+ 07:30 - САНА КҮН 6+ 08:00 - ТИЭРГЭН 12+ 09:30 - Чэппиэр-чэппиэр буолуобун 12+ 10:30 - Мультифильмы 6+ 10:45 - Бастын клип 6+ 11:00 - САЙЫН 2020 12+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12:30 - Кыайыы-75 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Актуальное интервью 12+ 14:00 - АСЧЫПТАР 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ИДЭБИН ТАБА ТАЛ 6+ 16:15 - ПОЛЯРНАЯ ЗВЕЗДА 6+ 16:45 - ФОНД ПАМЯТИ 17:00 - ТЫЫННААХ ДОРҕООН 12+ 17:45 - Бастын клип 6+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Тереебут дойдум устун 12+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - САРДААНА 12+ 20:00 - Дьобур 6+ 20:15 - Дойдум дьонно 12+ 20:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 21:00 - Т.О.К. 12+	22:00 - ТИЭРГЭН 12+ 22:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 23:00 - ФЕРМА КЫРГЫТТАРА 12+ 06:00 - ТЭТИМ РАДИО 12+ 07:00 - НОВЫЙ ДЕНЬ 6+ 07:30 - САНА КҮН 6+ 08:00 - ТИЭРГЭН 12+ 09:30 - Кэл, олох, саһаргыһах 12+ 10:30 - Мультифильмы 6+ 10:45 - Бастын клип 6+ 11:00 - САРДААНА 12+ 11:45 - Дьобур 6+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12+ 12:30 - Кыайыы-75 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Актуальное интервью 12+ 14:00 - ГОРОД ЖЕНЩИН 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ПОЛЯРНАЯ ЗВЕЗДА 6+ 17:00 - ТЭТИМ РАДИО 12+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Актуальное интервью 12+ 18:30 - Тереебут дойдум устун 12+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - САЙЫН 2020 12+	20:15 - Дойдум дьонно 12+ 20:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 21:00 - Т.О.К. 12+ 22:00 - ТИЭРГЭН 12+ 22:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 23:00 - ФЕРМА КЫРГЫТТАРА 12+ 06:00 - ТЫЫННААХ ДОРҕООН 12+ 06:45 - Бастын клип 6+ 07:00 - НОВЫЙ ДЕНЬ 6+ 07:30 - САНА КҮН 6+ 08:00 - ТИЭРГЭН 12+ 09:30 - Чэппиэр-чэппиэр буолуобун 12+ 10:30 - Мультифильмы 6+ 10:45 - Бастын клип 6+ 11:00 - САЙЫН 2020 12+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12+ 12:30 - Кыайыы-75 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Актуальное интервью 12+ 14:00 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ИДЭБИН ТАБА ТАЛ 6+ 16:15 - ПОЛЯРНАЯ ЗВЕЗДА 6+ 16:45 - ФОНД ПАМЯТИ 12+	17:00 - ТЫЫННААХ ДОРҕООН 12+ 17:45 - Бастын клип 6+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Актуальное интервью 12+ 18:30 - Тереебут дойдум устун 12+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - САРДААНА 12+ 20:00 - Дьобур 6+ 20:15 - Дойдум дьонно 12+ 20:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 21:00 - Т.О.К. 12+ 22:00 - ТИЭРГЭН 12+ 22:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 23:00 - ФЕРМА КЫРГЫТТАРА 12+ 06:00 - ТЭТИМ РАДИО 12+ 07:00 - НОВЫЙ ДЕНЬ 6+ 07:30 - САНА КҮН 6+ 08:00 - ТИЭРГЭН 12+ 09:30 - Кэл, олох, саһаргыһах 12+ 10:30 - Мультифильмы 6+ 10:45 - Бастын клип 6+ 11:00 - САРДААНА 12+ 11:45 - Дьобур 6+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - ГОТОВИМ ПРАВИЛЬНО И ВКУСНО 12+ 12:30 - Кыайыы-75 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+	13:45 - Актуальное интервью 12+ 14:00 - КЭРЭ КИСТЭЛЭНЭ 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ПОЛЯРНАЯ ЗВЕЗДА 6+ 17:00 - ТЭТИМ РАДИО 12+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Актуальное интервью 12+ 18:30 - Тереебут дойдум устун 12+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - САЙЫН 2020 12+ 20:15 - Дойдум дьонно 12+ 20:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 21:00 - Т.О.К. 12+ 22:00 - ТИЭРГЭН 12+ 22:30 - «Саха Сирэ» информационная программа 12+ 23:00 - ФЕРМА КЫРГЫТТАРА 12+ 06:00 - ТЫЫННААХ ДОРҕООН 12+ 06:45 - Бастын клип 6+ 07:00 - Саһа итэҕала 12+ 07:30 - Геван 12+ 08:00 - Кэл, олох, саһаргыһах 12+ 09:00 - Дойдум дьонно 12+ 09:15 - Истин' илдьит 6+ 10:00 - ТИЭРГЭН 12+ 12:00 - Новости 12+	12:15 - ТИЭРГЭН 12+ 12:45 - Аал-луук мас 12+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Ис сүрэхтэн 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ТВ СПОРТ 12+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Истин' илдьит 6+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - Клевая рыбалка 12+ 19:45 - Охота и рыбалка 12+ 20:15 - ЭН-СУЛУСКУН 12+ 22:15 - Кэһиэр 6+ 06:00 - ТЭТИМ РАДИО 07:00 - Простые истины 12+ 07:30 - Геван 12+ 08:00 - Чэппиэр буол 12+ 09:00 - Дойдум дьонно 12+ 09:15 - Истин' илдьит 6+ 10:00 - САЙЫН 2020 12+ 11:00 - САЙЫН 2020 12+ 12:00 - Новости 12+ 12:15 - САЙЫН 2020 12+ 13:15 - Бастын клип 6+ 13:30 - Новости 12+ 13:45 - Ис сүрэхтэн 12+ 15:00 - Новости 12+ 15:15 - Сэһэн сирэ 12+ 16:00 - ТВ СПОРТ 12+ 18:00 - Новости 12+ 18:15 - Истин' илдьит 6+ 19:00 - Новости 12+ 19:15 - Клевая рыбалка 12+ 19:45 - Охота и рыбалка 12+ 20:15 - унжуулээ 12+ 22:15 - Кэһиэр 6+

Как не допустить пожар в лесу

Уважаемые граждане!

В ЛЕСАХ ЗАПРЕЩАЕТСЯ:

**РАЗВОДИТЬ КОСТРЫ,
ЖАРИТЬ ШАШЛЫКИ**

**ИСПОЛЬЗОВАТЬ
ПРИ ОХОТЕ ГОРЮЧИЕ
МАТЕРИАЛЫ**

**УРОТЬ, БРОСАТЬ
КУРИ И ГОРЯЩИЕ
ПИЩИ**

**ИСПОЛЬЗОВАТЬ МАШИНЫ
С НЕПРАВОЙ
ТОПЛИВНОЙ СИСТЕМОЙ
ПРИ ПЕРЕКРЕСТКЕ**

**ВЫЖИГАТЬ СЕЛЮ
РАСТИТЕЛЬНОСТЬ**

**МУСОРИТЬ И ОСТАВЛЯТЬ
ПРОМАСЛЕННЫЕ
ИЛИ ПРОПИТАННЫЕ
ГОРЮЧИМИ ВЕЩЕСТВАМИ
МАТЕРИАЛЫ**

СПОСОБЫ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С ЛЕСНЫМИ ПОЖАРАМИ

**ЗАСЫПКА КРОМКИ
ПОЖАРА ГРУНТОМ**

На легких песчаных и супесчаных почвах сбивают пламя грунтом, а затем засыпают им тлеющую кромку.

**ЗАХЛЕСТЫВАНИЕ
ПЛАМЕНИ ПО КРОМКЕ
ПОЖАРА**

Тушение огня пучками веток лиственных пород, срубленным деревцем, другими подручными средствами - мешковиной, прорезиненной тканью или другой материей, прикрепленной к палке.

**МИНЕРАЛИЗОВАННЫЕ
ПОЛОСЫ И КАНАВЫ**

Прокладывают на некотором удалении от кромки пожара без предварительной остановки огня. Они должны упираться в противопожарные барьеры - дороги, ручьи и др.

Тапталлаах кэргэнэ, ийэлэрэ, эбэлэрэ, педагогической үлэ бэтэрээнэ, сэри сүлгүүрүн обото

СЕРГЕЕВА Анна Николаевна ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Ивановичка, оболоругар, сизэнэригэр, чугас дьонугар, аймахтарыгар динин кутурбаммытын тизрэдбит.

Чурапчы улуунун дьаһалтата, улуус дьокутааттарын, бэтэрээннэрин Сэбиэтэ. Кутурбаммытын тизрэдбит:

- Хоптобо нэһилиэгин олохтообо, ытыктыр киһилэрэ, педагогической үлэ бэтэрээнэ, элбэх обото, сизэнэригэр ийэтэ, эбэтэ Сергеева Анна Николаевна ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Ивановичка, оболоругар, сизэнэригэр уонна чугас аймахтарыгар "Чурапчы" түмүү сүбэтэ, Дьоккуускайга олорор бири дойдутаахтара.

- Тапталлаах кэргэнэ, ийэтэ Сергеева Анна Сергеевна ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, Семен Иванович Сергеевкэ, уолугар Иван Семенович Сергеевкэ Чурапчы улуунун тыа хаһаайыстыбатын управлениета, бааһынай хаһаайыстыбаларын ассоциацията.

- Хоптобо нэһилиэгин олохтообо, педагогической үлэ бэтэрээнэ, тапталлаах кэргэнэ, элбэх обото ийэтэ, эбэтэ, сэри сүлгүүрүн обото Сергеева Анна Николаевна олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Ивановичка, оболоругар, сизэнэригэр, чугас аймахтарыгар Хоптобо нэһилиэгин

дьаһалтата, дьокутааттара, бэтэрээннэр сэбиэттэрэ, "Үрдэл" норуот айымньытын клинин кэлэктиибэ уонна бэтэрээннэрэ.

- Күндү адыһыдэра Сергеева Анна Николаевна ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Иван Семеновичка, бары оболоругар, сизэнэригэр, чугас аймахтарыгар Митиннэр, Васильевтар.

- Күндү кэргэнэ, тапталлаах ийэлэрэ, эбэлэрэ Сергеева Анна Николаевна ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Иванович Сергеевкэ, кини дьыа кэргэнигэр, бары аймахтарыгар Ж.И. Васильева, И.А. Филиппов, И.А. Пинигин, В.П. Чичигинаров.

- Хоптобо нэһилиэгин олохтообо, педагогической үлэ бэтэрээнэ, И.Е. Федосеев - Доосо аатынан Динин орто орто оскуолатыгар алын сүһүөх кылаас учууталынан үлэлээбит Сергеева Анна Николаевна олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Ивановичка, оболоругар, сизэнэригэр, чугас аймахтарыгар улуустаабы үөрэх салалтата, үөрэх үлэһиттэрин идэлээх сойууһун кэммитизтэ.

- Хоптобо нэһилиэгин олохтообо, күндү биригэ үлэлээбит бэтэрээннэрэ, алын сүһүөх кылаас учууталынан өр сүлгүүр үлэлээбит Сергеева Анна Николаевна олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Семен Ивановичка, оболоругар, сизэнэригэр, чугас аймахтарыгар И.Е. Федосеев - Доосо аатынан Динин орто оскуолатын кэлэктиибэ.

Күндүтүк саныыр обото, бырааттара, аҕалара

ГУЛЯЕВ Валерий Валерьевич

олохтон туораабытынан, ийэтигэр, кэргэнигэр, биригэ төрөөбүттэригэр, бары чугас дьонугар динин кутурбаммытын тизрэдбит.

Чурапчытаабы ОДЫХ тэрилтэтин салалтата, профсоюзта.

Аҕалара, эһэлэрэ

ЗАХАРОВ Анатолий Петрович

ыараханньк ыалдын олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Вера Николаевна, оболоругар, сизэнэригэр динин кутурбаммытын тизрэдбит.

Клара, Ирина, Валентина.

Бахсы нэһилиэгин олохтообо, СӨ үөрэбүрийитин туйгуна, РФ үөрэбүрийитин Бочуоттаах үлэһитэ, педагогической үлэ бэтэрээнэ, Бахсы орто оскуолатын математика учуутала

ВИНОКУРОВ Иван Федотович

олохтон туораабытынан, кэргэнигэр Евдокия Николаевна, оболоругар, сизэнэригэр, чугас аймахтарыгар динин кутурбаммытын тизрэдбит.

Улуустаабы үөрэх салалтата, үөрэх үлэһиттэрин идэлээх сойуустарын кэммитизтэ.

Кутурбаммытын тизрэдбит:

- Бахсы нэһилиэгин олохтообо, СӨ үөрэбүрийитин туйгуна, "Учууталлар учууталлара", «РФ уопсай үөрэхтээһинин бочуоттаах үлэһитэ», «СӨ Педагогической династията», «Чурапчы улуунугар үөрэх сайдыытын иһин» уонна «Бахсы нэһилиэгэр үөрэх сайдыытын иһин» бэлиэлэр хаһаайыһынара, үөрэх эйгэтигэр олобун анаабыт педагогической үлэ бэтэрээнэ Винокуров Иван Федотович олохтон туораабытынан, кэргэнигэр ытыктыр кэлиэһэлэригэр Евдокия Николаевна уонна оболоругар, сизэнэригэр, бары аймахтарыгар Д. Г. Барашков аатынан Бахсы орто оскуолатын кэлэктиибэ.

Ген. дириэктэр - Н.М. СТРУЧКОВА,
Кылаабынай арааһтар - Л.В. ГОРОХОВА,
Эппиктиир санидэрэ, суруйуу отела -
А.Н. ЗАХАРОВА,
Кэрэспэдиент - С.А. ЖЕНДРИНСКИЙ
Тананньк - Л.К. ПОПОВА,
Бэчээттээһини - Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ.

Тэрийэн таһаараччылар: СӨ Ырыһытатыстыбата,
Саха Ырыһытатыстыбатын "Саха Олох" Сүдүрүстүбүтүн
автономнай тэрилтэтин "Саана Олох" хаһыат
арааһытатыта.
677000, Дьоккуускай к., Ордунуодэ уул. 31, 124 кэб.
тэл.факс: (411-2) 34-39-17 e-mail: sahanaloh@mail.ru.
Российский Федерация Россиялар СӨ салалтатыгар
2020 с. бос ыйын 3 күнүгэр регистрация амыл нүмүрү
- ПИ №ТН14-09559.

Эрааһытэ адыһытэ:
678870, Чурапчы сэл.,
Карл Маркс уул. 28 "а",
Тел.уоннарибт: арааһтар
- 41-332, отеллар - 41-265, 41-
358. E-mail: sanaloh@mail.ru,
сайт: sanaloh.ru, Instagram: @
sanaloh

Бэчээк саныа: № 49 (11704)

Күмүгэ: 2 бөл. ланс

Ахсаана 1850, Хаһыат сыаната: 15

Аһыттар суруйуу отеллар саныа редакция
тэрилтэтигэр ланс саныа суруйуу
бэчээтэ: Суруйуу отеллар "каһыттар"
материалларын аһыттар аһыттар мус
бэчээтэ